

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1966.4.02>

O. IBIUS

BALTI MÖISNIKE KATSED EESTI PÖLLUMEESTESELTSE SÖLTUVUSES HOIDMISEKS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL

Eesti rahvusliku liikumise nõrgendamiseks ja lämmatamiseks kasutas valitsev saksa ülemkiht XIX sajandi teisel poolel mitmesugust taktikat. Eestlaste saksastamise kaudu püüti suurendada valitseva kihi ridu ja tõmmata vastase leerist ära võimelisemaid inimesi. Kuid selgus, et selle võtte kasutamisega oldi üldiselt juba hiljaks jäänud. Teiseks teeks oli eesti rahvusliku liikumise lõhestamine talurahva «koorekihi» võitmise läbi oma liitlaseks, kusjuures selles liidus olnuks juhtiv osa kindlasti sakslastel. Piltlikult väljendas seda mõtet 1858. a. ühel Tarvastus peetud nõupidamisel Paistu pastor Hansen, kes seadis ideaaliks, et mõisnikud oleksid nagu kindralid, taluperemehed ohvitserid ja töölised nagu lihtsoldatid. Tihedamalt hoidku omavahel kokku neist kaks esimest.¹ Tarvastu mõisa omanik Mensenkampf ütles samal koosolekul olevaile taluperemeestele: «Meie oleme need suured saksa rüütlid ja teie need väiksemad eesti rüütlid. Võtame igaüks oma koha julgesti ja kindlasti sisse ja peame seda kinni.»

Samal ajal püüdsid sakslased takistada mõisnikest sõltumatute talurahva tugipunkte ja koondiste tekkimist, võideldes valdade liitumise kui nende tugevamaks muutmise.² sõltumatute eesti organisatsioonide, vallavanemate konverentside ja eesti trükisõna vastu.³ Kuivõrd ei õnnestunud eesti organisatsioonide ja trükisõna tekkimist ära hoida, katsuti neid saada oma kontrolli alla, et neid sundida või meelitada hoiduma feodalismivastastest ja rahvuslikest eesmärkidest. Selleks kasutati majanduslikke survevahendeid, riigivõimu kaudu püüti saada nende «seaduslikuks hooldajaks» ning mõjustada kiriku ja eestikeelse saksa ajakirjanduse kaudu talurahvast ideoloogiliselt senises põhjalikumalt.

Meie rahvusliku liikumise ajaloo käsitlemisel on pööratud vähe tähelepanu selle liikumise niisugustele institutsioonidele, nagu seda olid vallavanemate ja koolmeistrite konverentsid ning põllumeesteseltsid. Kui üldlaulupeod ja Eesti Aleksandrikooli asutamine olid selle liikumise avaldusteks eeskätt vaimsel alal, demonstreerides kujuneva eesti rahvuse kultuurialaseid võimeid ja taotlusi, siis eesti talurahva rohkem majandusliku ilmega rahvuslik-poliitilised nõudmised kujundati ajakirjanduses, vallavanemate konverentsidel ja põllumeesteseltside koosolekutel.

Tähtis koht eesti rahvuslikus liikumises oli eestlaste ja sakslaste vahekorra küsimusel; eriti teravalt riivas see probleem põllumeesteseltsel. Esimesed eesti põllumeeste-

¹ KM KO (= Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond), F 87, M 3:9.

² RAKA (= Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv), f. 2054, nim. 1, s.-ü. 2916, l. 1.
³ Rüütelkondade võitlusest eesti seltside ja trükisõna vastu vt. vastavaid artikleid kogumikus H. Kruus, Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. Tallinn, 1957.

seltsid olid talupoegkonna juhtide käes nendeks tribüünideks, mille kaudu nad said laiemates rahvahulkades tutvustada talupoegade vajadusi, esitada oma poliitilisi ja majanduslikke nõudmisi (üheõiguslus mõisnikega maaomavalitsuses, feodaalsete igandite likvideerimine jt.) ning organiseerida nende nõudmiste ümber talurahvast. On täiesti mõistetav, et põllumeesteseltside juhtimist püüdsid oma kätte koondada nii balti saksa mõisnikud kui ka eesti rahvusliku liikumise radikaalse tiiva esindajad.

Küsimus eesti põllumeesteseltside ja mõisnike ning eesti põllumeesteseltside ja mõisnike põllumajanduslike organisatsioonide vahekorra tekki juba enne esimese eesti põllumeesteseltsi sündi. Esimese eesti põllumeesteseltsi (selleks oli Tartu Eesti Põllumeeste Selts) asutamiskavatsuse puhul tõusis küsimus, kas ta peab olema mõisnike vastavatest organisatsioonidest sõltumatu või sündima nende haruna ning töötama nende patronaazi, juhtimise ja järelevalve all. Mitte üksi mõlema poole vahel, vaid ka mõlemas pooles endas oli selles küsimuses vastupidiseid seisukohti.

Eesti põllumeesteseltside asutamise mõte tekkis juba 60-ndate aastate keskpaiku Toris, samas kihelkonnas, kus veerand sajandit hiljem pandi alus eesti organiseeritud karskusliikumisele. Mõtte algatas noor taluperemees J. Tammann, kes viimaks pöördus nõuküsimisega Tartu J. W. Jannseni poole.⁴ 1866. a. lõpul või 1867. a. algul on Jannsen selles küsimuses mõtteid vahetanud Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi presidendiga akadeemik A. v. Middendorffiga. Ta on avaldanud soovi, et asutataks selts oleks sotsieteedi filiaal, mis kergendaks seltsi asutamiseks loa saamist ja kindlustaks hilisemagi koostöö. Kohe selle järel esinesid samasuguse sooviga Trikatase läti talupojad. Nii tuli sotsieteedil selles küsimuses seisukoht võtta. Esimestel nõupidamistel suhtusid sotsieteedi liikmed neisse üritustesse väga kõhklevalt. Üldiselt peeti niisuguste seltside asutamist liiga varaseks, sest talupojad ei olnud mõisnike arvates selleks veel küllalt arenenud. Kardeti, et nende algatuste taga võiksid seista eesti ja läti rahvuslased, kes kasutaksid loodavaid seltsi mõisnikevastaseks «mitteseaduslikuks» tegevuseks. Arutati, mida niisuguse võimaluse vältimiseks teha tuleks, kõneldi diplomaatiliselt sellestki, et kui jätta need seltsid omapead, siis võidakse neid «kuritarvitada ka talupoegade väljakurnamiseks». Muidugi avaldati neid mõtteid vaid selle õigustamiseks, et loodavad põllumeesteseltsid olgu kindla valve all, mis teeks neis võimatuks mõisnikele mittemeeldivate voolude mõjulepääsu. Ei olnud aga veel selge, mida saaks sotsieteet ette võtta isegi sel juhul, kui selts asutataks küll tema filiaalina, kuid seal ikkagi pääseksid mõjule sotsieteedile vaenulikud elemendid, sest ka sotsieteedi filiaalide põhikirjad kinnitas Riigimaade Ministerium ning need seltsid olid seega iseseisvad juriidilised isikud. Nii otsustaski sotsieteet esialgu, et president ajagu seda asja suure ettevaatlikkusega.⁵

Kuid sotsieteedile ei jäänud järelemõtlemiseks pikka aega. Eesti põllumeesteseltsi asutajad rõhused peale. Jannsen teatab Middendorffile uuesti, et Pärnumaal, Viljandimaal ja Tartumaal valitseb maarahva hulgas tungiv soov eesti põllumeesteseltside asutamiseks ja et ta on andnud nõusoleku nende põhikirjade koostamiseks ja nõupidamiste juhatamiseks. Ta kinnitab, et selle asja ajajad on temale isiklikult tuntud usaldusväärsed isikud, kes tõeliselt taotleavad ainult väikepõllupidamise arendamist, ja et neile on võõrad kõik kõrvalmõtted. Ta esitab ühtlasi plaani, kuidas selleks, et tulevikuski vältida «ebaterveid vääratusi», tuleks kohe alguses liita «sobival viisil» uued seltsid olemasolevatega ja luua tagatised «edukaks aktiivsuseks». Selleks on ta loetlenud põhikirja projektis täpselt ja üksikasjalikult kõik seltsi tegevusalad ja määranud, et igal seltsi koosolekul viibigu ka politseiülem. Ta rõhutab ühtlasi, et selts olgu sotsieteedi filiaaliks mitte üksi sellepärast, et saada kergemini tegevuseks luba, vaid just selleks, et «avaldada heal viisil» juba ette uue seltsi tahtmist käia sotsiefiediga käsikäes.

Kuulanud ära Jannseni ettepanekud ja «orienteerunud» selles küsimuses oma endise koduõpetaja Jakob Hurda abil, avaldas Middendorff Jannsenile oma nõusolekut ja heameelt, kuid märkis, et lõpliku otsuse võib ainult sotsieteedi koosolek anda. Kolmeteist-

⁴ A. Kruusberg, Materjalid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks. «Eesti Kirjandus» 1926, lk. 213.

⁵ RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 360, l. 118; s.-ü. 450, l. 5—7.

kümnest sotsieteedi liikmest hääletas eesti ja läti filiaalide poolt 9, vastu 4. Seega nõustus sotsieteet Jannseni ettepanekuid vastu võtma. Vastuolijad pidasid eesti põllumeesteseltside asutamist veel varaseks: enne tõusku talupoegade hariduslik tase ja saagu vähemalt pool talupidajaist taluomanikeks. Nad väitsid, et järelevalvet on raske teostada ja eesti põllumeesteseltsid võivad muutuda natsionalistliku poliitilise opositsiooni tööriistaks.⁶ Sellest kartusest ei olnud vabad kindlasti ka filiaalide asutamise poolt hääletanud, kuid nad nähtavasti mõistsid, et ei suuda seltside asutamist keelata ja valisid kahest halvast väiksema.

Niiviisi oli Jannsen teinud kõik võimaliku, et põllumeesteseltse asetada range järelevalve alla ja sõltuvusse saksa mõisnike «heahtlikkusest».

Need kavatsused ei saanud siiski teoks. 1869. a. arutasid põllumeesteseltsi asutajad sotsieteedi filiaaliks astumise küsimust ja otsustasid C. R. Jakobsoni ning M. Miti eestvõttel selle eitavalt. Tagantjärele püüdis Jannsen isegi väita, et tal ei olevat kunagi olnud soovi seltsist saksa sotsieteedi filiaali teha.⁷ Põhikirja projekti sissevõetud nõudmise, et igast seltsi koosolekust võtku osa politseiülem või vallavanem, kustutas Riigimaade Ministeerium.⁸

Nii asutati Tartu Eesti Põllumeeste Selts, mille põhikiri kinnitati 1870. a., samuti Pärnu (1870. a.) ning Viljandi (1871. a.) selts iseseisvatena. See ei meeldinud sakslastele. Pool aastat pärast Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi põhikirja kinnitamist kutsus sotsieteet teda külalisena osa võtma Rūjienas peetavast sotsieteedi koosolekust. Juba avasõnas rõhutas president A. v. Middendorff, et on saabunud aeg eri rahvuste ja seisuste koostöök, heitis Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile filiaaliks mittehakkamist kui viga ette ja ütles, et seltsi asutajad ei suutnud ise hakkama saada ja on tulnud seepärast saksa seltsi käest õppima. Omavahelises kõneluses Middendorffiga tõrjusid Jakobson ja Mitt need väited kui ebaõiged tagasi. Külaskäigult tagasi tulnud, andsid nad kohe seltsi koosolekul sellest aru ja Märt Mitt esines kõnega «Miks perast Tartu Eesti Põllumeeste Selts oma enese jalgade peal peab seisma?», mis avaldati ka «Eesti Põllumehes». Ta näitas, et kuigi mõlemal organisatsioonil on ühesugused eesmärgid, mis seisavad selles, et nad «meie põlluharimise kõige mõnusamat järke taga nõuavad», siiski on teed eesmärgile erinevad. Saksa seltside õpetused kallistest masinatest, maaparandusest, karjakasvatusest, koolidest jne. ei ole väikepõllupidajale kasutatavad, sest neil puudub selleks majanduslik jõud. Samuti ei ole tulu sakslaste poolt soovitatud koolidest, sest need on saksastamiskoolid. Ühiseid koosolekuid ja nõupidamisi aga ei võimalda keelelised erinevused. Nii oleks «ühendamise paelteks» ainult kassade ühendamine, mille tagajärjena «meie eesti seltsi ettevõtmised mitte priid ei oleksid».⁹

Niiviisi ei olnud koostöök küllalt eeldusi isegi puhtkutealaste teadmiste omandamise alal, hoopis kõnelemata agrarpoliitilistest küsimustest. Viimaste arutamist ei näinud küll eesti põllumeesteseltside põhikirjad ette ja Jannsen kinnitas 1870. a. «Eesti Põllumehes», et «põllumeeste selts ei olla mitte politika selts, ei pea sedda ka seaduse järrel mitte ollema»,¹⁰ kuid võis ette näha, et põllumeesteseltsid ei saa neist küsimustest mööda. Ka agrartaehnika ei pääsenud enam edasi ilma agrarpoliitiliste muudatusteta. Valitsevad agrarsuhted takistasid üha enam ja enam tootlike jõudude arengut.

60-ndate aastate palvekirjade-aktsioonid näitasid, et laiad põllumeeste ringkonnad olid sellest juba täiesti teadlikud. Seda teadlikkust kajastavad ka sõnavõetud põllumeesteseltside koosolekuil. Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsis näiteks kõneldi heina- ja karjamaade parandamise kasulikkusest jne. Kõik tunnistasid niisuguse töö vajalikuks

⁶ Sealsamas, s.-ü. 463, l. 2, 3, 6, 10 ja 12.

⁷ A. Kruusberg, Materjalid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks, lk. 101; C. R. Jakobson, Mis Ruhja teekonnal nähtud ja tähele pandud. «Eesti Põllumees» 1870, nr. 9, vg. 129.

⁸ «Eesti Kirjandus» 1926, lk. 127 ja 128.

⁹ C. R. Jakobson, Mis Ruhja teekonnal nähtud ja tähele pandud, vg. 129—131; M. Mitt, Miks perast Tartu Eesti Põllumeeste Selts oma enese jalgade peal peab seisma? «Eesti Põllumees» 1870, nr. 9. Käsikiri asub KM KO, F 88, nr. 3: 1.

¹⁰ «Eesti Põllumees» 1870, nr. 7, vg. 99.

ja kasulikuks, kuid siis tõstatas esimees loomuliku küsimuse, et miks neid töid siiski ei tehta, kuigi kõik peavad neid tarvilikuks. Sõnavõtjad vastasid, et talurentnikel ei ole mõtet neid teha, sest rentnik võidakse igal ajal talust välja kihutada või tõsta renti, nii et saadav kasu läheb ainult mõisniku taskusse. Suured ostuvõlad ei võimalda ka ostu-taludel maade parandamist.¹¹ Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis kõneles O. Zastrow 1875. a., et 1804.—1820. a. «väga ergal viisil» alanud viljapuu-aedade asutamine taludes jäi peatselt soiku, sest mõisnikud pillutasid talupoegi talust tallu.¹²

Need on üksikud näited talupoegade hulgas levinud arusaamast, et antud tingimustes oli põllumajandusliku edu eelduseks eeskätt kehtivate agraaarsuhete (lühiajalised rendilepingud, mõisniku vaba voli rendi suuruse määramisel, teorendi osaline säilitamine jm.) muutmine. Kuidas oleksid võinud põllumeesteseltsid kui taluperemeeste kutseorganisatsioonid eemale jääda võitlusest feodalismi jäänuste vastu!

E. Jansen ja R. Põldmäe lasevad paista,¹³ et just juhid, eriti C. R. Jakobson, seadsid põllumeesteseltside eesmärgiks rahva massilise kaasatõmbamise võitlusele vana korra vastu. On muidugi õige, et C. R. Jakobson, samuti teised rahvusliku liikumise radikaalse suuna esindajad, nagu näiteks M. Mitt, seda tegid. Kuid ei tohi jätta hoiatamata juhtide osa ülehindamise eest. Peale J. W. Jannseni oli küllalt teisigi rahvusliku liikumise klerikaalse suuna tegelasi põllumeesteseltside eesotsas, kus nad igati püüdsid hoida seltsel eemal igasugusest poliitikast ja otsisid võimalusi mõisnikega koostöötamiseks. Mõnelgi juhul olid just nende seltside lihtliikmed need, kes juhte sundisid poliitilisele võitlusele ja viimaste keeldumisel jätsid niisugused juhid üksi. Eesti põllumeesteseltsidele ilme ja suuna andmisel oli väheväljapaistvate lihtsate talumeeste osa hoopis suurem, kui seda tahtsid tunnustada balti sakslased, kelle jutu järgi talupoeg ise ei suutnud veel midagi, vaid oli ja pidi jäämagi põllumeesteseltsides ainult juhtide poolt «oheliku otsas talutatavaks», nagu seda mõtet väljendas näiteks A. v. Middendorff.

Kujukalt näitab seda lihtliikmete mõju seltsi suunale P. Aavik, kirjeldades olukorda Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsis 70-ndate aastate esimesel poolel:

«Seltsi juhtisid algusest peale tol ajal silmapaistvad ja hästi lugupeetud rahva-valgustajad — köstrid, koolmeistrid — H. Wühner, J. Kapp, J. Adamson, J. Jung, mõisarentnik Kuppits ja teised. Nemad tegid seda vanas heas kiriklik-patriarkaalses vaimus tasa ja targu. Seltsi liigete hulgas oli palju piirivaldade rendikohtade pidajaid, kes kaebasid alaliste rendikõrgenduste ja lühiajaliste kontrahtide üle. Oli ka põhjusi ostutalude pidajatel kaevata kõrgete ostuhindade, mitmesuguste ühiskondlike orjuste ning talumaade õiguste kitsendamiste üle, mis neile talude omandamise juures pääle sunniti. Koosolekul toodi ette valusaid asju ja nõuti seltsi poolt sammude astumist — et ebaõiglased koormused, mis «rahva põllutööd takistavad», riigivalitsuse poolt kõrvaldataks. Seltsi juhid, kes oma ühiskondliku positsiooni poolest rippuvad olid aadlist juhitavaist maa-asutusist ja kes oma ilmavaatelt kuulusid vanema põlve hulka, kõhklesid nõutavale taktikale käiku andmast. Eluaegne seltsitegelane P. Waldt ütleb olukorra kohta: «Politiilise maiguga asjus püüdis juhatus alati liikmeid vaigistada ja andis ikka nõu kannatada, Jumala ja Keisri Herra armu kui ka mõisavanemate lahke talurahva eest hoolitsemise peale loota.» Koosolekud jäid kehvaks, liikmete arv kahanes. Nii läks seltsielu mõne aastase õitsengu järele vastu silmanähtavale kriisile.»¹⁴

Siis loobusid senised juhid seltsi juhtimisest ja ülejäänud liikmed kutsusid seltsi etteotsa C. R. Jakobsoni ning seegi selts hakkas osa võtma poliitilisest võitlusest. Loomulikult ei jäänud poliitikast eemale ka Jakobsoni juhitud Pärnu Eesti Põllumeeste Selts. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kohta ütles J. W. Jannsen 1873. a. paiku, et «põllumeesteseltsid on mullapinnalt poliitika liivakinkude otsa karanud».¹⁵ A. Kruusberg ise-

¹¹ KM KO, koopiad nr. 52, l. 22, 25—26, 28—31.

¹² RAKA, f. 1858, nim. 1, s. ü. 837, l. 22.

¹³ Carl Robert Jakobson, Valitud teosed I. Tallinn, 1959, lk. 34.

¹⁴ P. Aavik, Talurahva liikumisest põllumeeste parteini. Rmt.: 10 aastat. Viljandimaa põllumeeste album 1920—1930. Viljandi [1931], lk. 46 ja 47.

¹⁵ A. Kruusberg, Materjalid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks, lk. 103.

loomustab sama seltsi tegevust 1870.—1883. a.: «See on algamis-ajajärk, iseloomulik oma sisemise elevuse poolest. Siin ei tehta niipalju positiivset tööd kui «politikat.»»¹⁶

Põllumeeseltsid ei esitanud eriti suuri poliitilisi soovet. Oma esimese kümne aasta jooksul taotles Tartu Eesti Põllumeeste Selts õieti ainult maksude ja koormiste jaotamist ühtlaselt talu- ja mõisamaale. 1872. a. pöördus ta Liivimaa Maanõunike Kolleegiumi poole ettepanekuga saavutada «ülemuste läbi», et teede korrashoidmine, postijaamamoona andmine, küüdiskäimised ja postivedu jaotataks talude ja mõisate vahel ühtlaselt maa suuruse järgi ning tehtaks mõisatele kohustuseks kanda osa valdade kuludest.¹⁷ 1878. a. tõstatati küsimus postijaamamoonast uuesti, sest raudtee avamise tagajärjel oli osa postijaamu likvideeritud, kuid moonanõuti endiselt edasi.¹⁸ Tartu sillakohtult päriti aru teede korrashoiu kohustuse mittetäitmisel võetud trahvirahade kasutamise üle, sest seaduse järgi pidid need minema valdadele, kuid mitme aasta jooksul oli sillakohus need endale jätnud.¹⁹

Muidugi ärritasid need aadli privileegide vastu suunatud sammud balti saksa mõisnike ja kohalikke ametiasutusi. Lisaks sellele ei võinud need ilma rahutuse taandata ka eesti põllumeeseltside tegevusele «mittepoliitilisel alal». Eesti põllumeeseltsid ei läinud siingi ilma kriitikata ja pimesi mõisnike poolt tallatud rada, vaid otsisid oma teed ja suhtusid küllalt terava kriitikaga nii üksikute mõisnike kui ka balti saksa põllumajanduslike organisatsioonide sellealasesse tegevusse. Arvestades mõisate ja talude erinevaid tingimusi karja söödabaasi osas, asuti mõisate poolt soovitatud kultuuritõugu veiste kasvatamise suhtes opositsiooni ja soovitati karjaaretuse aluseks võtta kohalik maakari kui vastupidavam ja vähenõudlikum. Veelgi teravamalt kaitsti ja eelistati eesti hobust ja süüdistati sakslasi, et nad Tori hobusekasvatuse juhtimisel ei arvesta talupoegade huve. Mõisnike organisatsioonide korraldatud põllumajanduslike näituste puuduseks loeti välismaise päritoluga veise- ja hobusetõugude eelistamist ja eriti eestikeelsete seletuste puudumist väljapanekute kohta, mille tõttu need ei suutnud täiendada talupoegadest näitusekülastajate teadmisi ega ergutada neid järeletegemisele. Seepärast hakati iseseisvalt põllumajanduslikke näitusi korraldama. Ei peetud õigeks ka sakslaste poolt juhivat koolikorraldust.²⁰

Neil kahel leeril ei olnud peaaegu midagi ühist. Põllumeeseltsidesse koondunud talurahva ärksam osa otsis oma teed, mis erines valitseva seisuse omast; ta püüdis oma jalgel seista isegi seal, kus koostöö ja mõisnikele tuginemine oleks olnud mõeldav. Näiteks 1870. a. ütles Tartu Eesti Põllumeeste Selts ära Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteediga ühise puukooli asutamisest ja otsustas selle rajada iseseisvalt. Eriti C. R. Jakobson ei väsinud selgitamast niisuguse iseseisva tee ja oma jalgel seismise tähtsust. Ta rõhutas, et eesti talupoegade au, mille all ta mõistis enesest lugupidamist, ei luba alistuda sakslaste juhtimisele ning näitas, et sakslaste juhtimisele alistumine vähendaks ka teiste lugupidamist eestlastest.²¹

Kuid eesti põllumeeste hulgas ei puudunud needki, kes soovitasid koostööd sakslastega. Peale J. W. Jannseni ja Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi juhtide, kellest oli juttu eespool, leidis teisigi niisuguseid. Võitlus põllumeeseltside sõltumatuse pärast toimus seega seltsides enesteski. Oluline on, et sõltumatuse pooldajad omandasid kõigis kolmes seltsis kindlalt enamuse ja juhtiva koha.

Peale ärksamate talupoegade oli tollal põllumeeseltsidesse koondunud ka küla-intelligentsi (külakoolmeistreid) ja linnades mitmesugustel aladel töötavaid eestlasi. Needki olid talurahva hulgast võrsunud ja neil oli veel tihe side talurahvaga, kes oli tollal eesti rahvusliku liikumise põhijõuks. Mahasurutud ja ekspluateeritav maa pärisrahvas

¹⁶ Sealsamas, lk. 101.

¹⁷ «Eesti Kirjandus» 1926, nr. 5, lk. 283 ja 284.

¹⁸ A. K r u u s b e r g, Materjalid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks, lk. 218.

¹⁹ Sealsamas.

²⁰ Sealsamas, lk. 211, 212, 220—222.

²¹ Carl Robert Jakobson, Valitud teosed I, lk. 353—357, 381 ja 382; C. R. Jakobsoni artiklid ajalehes «Neue Dörptsche Zeitung» 1874, nr. 231; 1875, nr. 3, 45 ja 56.

hakkas tundma oma omapära ja jõudu ning nägema ja mõistma oma vajadusi, otsima oma iseseisvat teed, tema iseteadvus ja enesesusaldus kasvasid. Talle hakkasid selguma antagonistlikud seisuslikud (klassi-) ja rahvuslikud vastuolud, mis lahutasid teda mõisnikeseisusest ja valitsevast saksa rahvusest.

Põllumeesteseltsidel oli oma osa selles suures piirjoonte tõmbamises mõisnike ja talupoegade, sakslaste ja eestlaste, valitsejate ja valitsetavate vahele. Nad tegid palju ära talurahva silmaringi avardamiseks, nii et hakati üha selgemini nägema mõisnike ja talupoegade, sakslaste ja eestlaste vahelisi vastuolusid. M. Miti sõnu tarvitades võiks ütelda, et nad aitasid talurahval, eriti taluperemeestel, mõisnikest sõltumatuks saada ja selles mõttes «omaenda jalgadele tõusta». See ei tähenda muidugi, et kõike või isegi suuremat osa sel alal saavutatust võiks vaid nende arvele kirjutada. Põllumeesteseltsidesse oli koondunud ikkagi vaid väga väike osa talupoegadest ja kuigi seltside mõju alune piirkond oluliselt laienes nende koosolekute kirjelduste ja koosolekutel peetud kõnede avaldamisega ajalehtedes, suutsid nende mõjutused jõuda ikkagi üsna väikese osani rahvast. Eestimaa kubermangus polnudki eesti põllumeesteseltsi kuni Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi asutamiseni 1888. a. Ei tohi unustada ka samasuunalisi mõjutusi, mida avaldasid palvekirjade-aktsioonid, eesti ajakirjandus, koolmeistrite ja vallavanemate konverentsid, muud eesti organisatsioonid, tärkav eesti kirjandus ja muu. Seepärast on arusaadav, et sakslased ei tahtnud leppida nende seltside sõltumatusega, kõnelemata nende vastutõotamisest saksa mõisnike ja kogu kohaliku saksluse huvidele.

Keskusteks, mida saksa mõisnikud kasutasid eesti põllumeesteseltside pärast peetava võitluse juhtimiseks, olid Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteedi ja Eestimaa Põllumeesteselts. 1875. a. kevadel ründas eesti põllumeesteseltsi sotsieteedi president A. v. Middendorff,²² keda oli pahandanud Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekutel ja ajalehes «Neue Dörptsche Zeitung» avaldatud C. R. Jakobsoni sõnumites esinev seisukoht, et talupojad ei tohi rahulduda mõisate eeskuju järgimisega, vaid peavad kogemuste ja teaduse põhjal leidma oma iseseisva tee, isegi mõisnike seisukohtadele vastupidised seisukohad ja teed. Middendorff nimetas seda suurushullustuseks ja püüdis veel kord «tõestada», et iseseisvate eesti põllumeesteseltside olemasoluks ei ole vajalikke eeldusi. Ta väitis, et talupojad ei ole oma madala haridusliku taseme tõttu üldse võimalised neid seltsi juhtima, ning andis isegi mõista, et sellise olukorra muutmist ei ole tulevikuski ette näha, sest ei ole võimalik, et gümnaasiumi- või isegi ülikooliharidusega mindaks talu pidama. Sellest järeldus, et põllumeesteseltsid võivad edeneda ainult sel juhul, kui haritud ringkonnad nende eest ennastohverdavalt hoolitsevad ning hoivad neid «õigel» teel.

Middendorff vihjas ilmselt sellele, et eesti põllumeesteseltsid peaksid alluma saksa põllumeesteseltside, õigemini Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Sotsieteedi juhtimisele. Ta kinnitas edasi, et sotsieteedi ongi hakanud nende seltside eestkostjaks, et juhtida neid läbi üleminekuaja karide, kuni talupojad ise arenevad ja omandavad juhtimisvõimeid. Kui aga seltsid ei täida neile pandud lootusi, siis võib sotsieteedi endalt selle raske koorma heita. Middendorff tulebki järeldusele, et need seltsid on esialgu enneaegsed, sest talupojad ei suuda neid veel ise juhtida ja pealegi ei vaja nad oma seltsi, sest «põllumajandusliku keskseisuse püüdlik osa» käib saksa põllumeesteseltside õpetlikel koosolekutel.

Vastates sellele kallalekippumisele näitab C. R. Jakobson,²³ et Middendorff on moonutuste, pealetungide ja valejäreldustega püüdnud avalikkust eksiteele viia, põhjendab ja õigustab Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi seisukohti karjakasvatuse ja kalakasvatuse küsimustes, millede pärast Middendorff seltsi hukka mõistis, naeruvääristab Middendorffi suhtumist talupoegadesse jne.

²² A. v. Middendorff, Die Berichte über den Pernauschen estnischen landwirtschaftlichen Verein in der Neuen Dörptschen Zeitung Nr. 3, 45, 56 d. J. «Baltische Wochenschrift» 1875, Nr. 12, vg. 173—179.

²³ «Neue Dörptsche Zeitung» 1875, Nr. 96; tõlkes avaldatud Carl Robert Jakobson, Valitud teosed II. Tallinn, 1959, lk. 110—115.

See poleemika aitas vahekordi selgitada, kuid ei muutnud neid kuigi oluliselt. Võiks ehk arvata, et sakslased hakkasid senisest selgemini nägema olemasolevate eesti põllumeesteseltside kuulekaks muutmise lootusetust ja asusid seepärast hauduma plaane nende hävitamiseks ning nende asemele uute, sakslastest sõltuvate asutamiseks. Sinna poole vihjab igatahes mõisarentnik O. Zastrowi kiri sotsieteedi presidendile A. v. Middendorffile 11. detsembril 1878,²⁴ milles ta kirjutab, et eesti põllumeesteseltsid lähevad kõik intriigide ja väliste halbade mõjutuste tagajärjel põhja, sest puudub kontroll nende üle. Ta tunneb kahjurõõmu ja ütleb: «Mida hullemini neis seltsides läheb ja mida rohkem rumalusi tehakse, seda parem.»

Zastrow teeb ettepaneku teostada eesti põllumeesteseltside üle ranget järelevalvet, milleks uued eesti põllumeesteseltsid tuleks asutada vaid sotsieteedi filiaalidena. Asudes selle plaani järgi Otepääl organiseerima uut eesti põllumeesteseltsi, pidi ta aga üsna kiiresti kogema, et talupojad umbusaldasid sakslasi liiga sügavalt ega nõustunud astuma seltsi, mis kuulus sotsieteeti ning oli viimase pideva mõju all.²⁵

Oma seltside sõltumatuse kaitsmisel sakslaste vastu lootsid eesti põllumeesteseltside tegelased leida toetust Vene riigivõimult. C. R. Jakobson väitis, et eesti põllumeesteseltside asutamiseks poleks üldse luba antud, kui neid oleks katsutud asutada sakslaste mõjuallustena.²⁶ Need lootused olid muidugi rajatud balti sakslaste ja Vene riigivõimu mõningatele lahkeliidetele nn. Balti erikorra jm. küsimustes.

See eesti tegelaste arusaam aga ei vastanud tegelikkusele. Kui nende arvates Middendorff alles taotles eesti põllumeesteseltside allutamist Liivimaa Üldkasulikule ja Ökonoomilisele Sotsieteedile, siis tegelikult peeti kõrgemal pool tollal sotsieteeti juba *eo ipso* Liivimaa põllumajanduse ja suurelt osalt ka kõigi siinsete põllumajanduslike organisatsioonide esindajaks. Teiseks olulise tähtsusega faktiks oli see, et juba 1872. või 1873. aastast alates ei andnud Riigimaade Ministeerium enam luba iseseisvate väikeste põllumeesteseltside asutamiseks, vaid lubas organiseerida ainult mingi olemasoleva ja tunnustatud keskseltsi filiaale.²⁷ Niisugusteks kohapealseteks põllumajanduslikeks keskseltsideks olid Liivimaal Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet ning Eestimaal Eestimaa Põllumeesteselts. Sellega oli suletud tee uute iseseisvate, sakslastest sõltumatute eesti põllumeesteseltside asutamiseks. Paistab, et Jakobson ja teised eesti rahvuslikud tegelased ei olnud sellest teadlikud.

Üheks põhjuseks, miks ei märgatud muutust Riigimaade Ministeeriumi suhtumises eesti põllumeesteseltsidesse ning uute iseseisvate seltside mittekinnitamist, on see, et 70-ndail aastail tehti vähe katseid neid seltsi asutada. Lõuna-Eestist teame ainult kahte niisugust asutamiskatset, nimelt Põltsamaalt ja Otepäält. Põltsamaa Põllumeeste Seltsi põhikirja kinnitamisega viivitati ligi kümme aastat ja see kinnitati alles 1881. a., arvatavasti tänu Liivimaa kubernerit eestkostmisele, kes toetas iseseisvate põllumeesteseltside asutamist, nagu hiljem näeme. Otepääl aga ei jõutud vist üldse palve esitamiseni.

Uute põllumeesteseltside asutamisel esinev tagasihoidlikkus tulenes sellest, et Liivimaa eesti rahvusliku liikumise juhtide (C. R. Jakobson jt.) arvates oli Lõuna-Eestis esialgne vajadus nende seltside järele juba rahuldatud: kolmes maakonnas, nimelt Tartumaal, Pärnumaal ja Viljandimaal, olid seltsid olemas. Ka Võrumaal asutati nime poolest maakondlik, sisuliselt aga Kanepi kihelkonna põllumeesteselts, mis peatselt siiski välja suri; nähtavasti polnud Võrumaal põllumeesteseltside tööks veel kandepinda. Vajalike eeldusteni põllumeesteseltside asutamiseks ei olnud veel jõudnud ka Saaremaa. Seepärast pidasid Liivimaa eesti rahvuslikud tegelased uute seltside asutamist mitte üksi ülearuseks, vaid isegi otse kahjulikuks, kartes väikeste (kihelkondlike) seltside sattumist üksikute tegelaste ja eri voolude mõju alla, kuna neil puudus veel küllalt laialdane

²⁴ RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 584, l. 2.

²⁵ Sealsamas, l. 1.

²⁶ Carl Robert Jakobson, Valitud teosed I, lk. 356.

²⁷ RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 613, l. 119.

aineline, eriti aga vaimne kandejõud. Uhtlasi kardeti, et nad killustavad jõude, mis kahjustaks olemasolevate maakondlike seltside tööd. Neil kaalutlustel oli C. R. Jakobson veel 1881. a. kihelkondlike põllumeesteseltside asutamise vastu.²⁸

XIX sajandi 80-ndate aastate algus kujuneb mõlemapoolse aktiivse poliitilise võitluse ajaks. Aktiviseerub mitte ükski eesti põllumeesteseltside, vaid ka muude eesti seltside ja eesti ajakirjanduse võitlus feodaalsete jäänuste vastu. Sellesse võitlusse sekkuvad vallavanemate ja koolmeistrite konverentsid. Ohus on aimdust eelseisvatest reformidest ja usutakse, et need seisnevad saksa mõisnike õiguste vähendamises ja eesti talurahva õiguste suurendamises. Omalt poolt püütakse näidata reformide vajalikkust ja esitatakse oma soove.

Eesti rahvusliku liikumise poliitilised nõudmised taotlevad nüüd sakslaste ja mõisnikega üheõiguslust: osavõttu maapäevast, koormiste jaotamist ühtlastel alustel nii mõisakuu vallamaale, eesti keelele saksa keelega võrdseid õigusi, eesti keele professuuri asutamist Tartu ülikoolis, koolide viimist sakslastest pastorite juhtimise alt Haridusministeeriumi alla, mõisate jahi- ja kõrtsiõiguse kitsendamist, kõrtside arvu vähendamist, talude ostuhinna riiklikku reguleerimist, semstvot, saksa kohtute asemele rahukohtuid, politsei-reformi, eesti ala ühendamist üheks kubermanguks jne.

Neid nõudmisi ei esitata enam üksikisikute poolt allakirjutatud suurte kollektiivsete palvekirjade näol, vaid nüüd esitavad neid eesti ajalehed, eesti seltsid ning vallavanemate ja koolmeistrite konverentsid.

9.—17. veebruaril 1881 Riias peetud seitsme kubermangu ühisest põllumajanduslikust kongressist võttis kolme eesti põllumeesteseltsi poolt osa viis esindajat, kes kasutasid kongressi tribüünina talupoegade soovide esitamiseks ja mõisnike poolt juhivate põllumajanduslike ettevõtete kritiseerimiseks. C. R. Jakobson näitas kongressi kõnetoolilt, et Tori hobusekasvanduses ei peeta silmas väikepõllumeeste huve ja nõudis, et ka eesti põllumeesteseltsidele võimaldataks osa võtta selle asutuse juhtimisest. See esinemine, eriti aga viie esindaja poolt ühiselt esitatud kirjalik deklaratsioon teoorjuse seadusvastase edasikestmise kohta mõnedes mõisates, äratasid kongressil ja ajakirjanduses suurt tähelepanu ning tekitasid saksa ringkondades ärevust ja pahameelt.²⁹

Samuti ei meeldinud sakslastele, et sama aasta veebruaris kinnitati Põltsamaa Eesti Põllumeeste Seltsi põhikiri,³⁰ mis näitas, et uus riigimaade minister ei pidanud kinni oma eelkäija Valujevi liinist põllumeesteseltside küsimuses. Asja parandas mõnevõrra küll see, et seekord olid seltsi asutajateks talumehed ja mõisnikud ühiselt.

Märtsis esitavad Põhja-Eesti talupojad ja koolmeistrid palvekirju, et neil lubatakse asutada Viru-Järva Eesti Põllumeeste Selts ja Harju-Lääne Eesti Põllumeeste Selts. Haagikohtunike andmeil oli selleks tõuge tulnud C. R. Jakobsonilt, kohapeal aga oli asja õhutanud «Linda» selts. Asutajate hulgas näeme niisuguseid eesti rahvusliku liikumise tegelasi, nagu J. Kunderit Rakverest, J. Elkenit Porkunist ja käsitöölist ning luuletajat P. Jakobsoni Rakverest. Esimese seltsi asutajate hulgas on esikohal Gustav Hagedahl, teisel — Kustav Kuusmann, mõlemad taluomanikud, kes kuulusid juunis 1881 keisri juures käinud eesti seltside saatkonda. Ilmselt paistab silma rahvuslikult meeletatud koolmeistrite algatav ja juhtiv koht selles ürituses. Eestimaa mõisnikel oli silme ees hoiatav eeskuju Liivimaa eesti põllumeesteseltside näol ja nad ei jäänud nii ükskõikseteks, nagu olid seda olnud Liivimaa mõisnikud. Kubernerile antud arvamuses rõhutab rüütelkonna peamees parun Wrangell, et ta ei saa pooldada iseseisvate põllumeesteseltside asutamist, küll aga võiksid asutatavad seltsid paluda, et Eestimaa Põllumeesteselts kutsuks nad ellu oma filiaalidena, ja niiviisi «võtta endale oma suurusele ja tähtsusele vastava koha». See vastavat ka seni Riigimaade Ministeeriumis kehtinud põhimõttele. Sisuliselt püüab ta keeldumist põhjendada sellega, et asutajate hulgas ei ole isikuid, kes välja paistaksid oma varasema põllumajandusliku tegevusega. Seega ei

²⁸ «Sakala» 1881, nr. 10 ja 13.

²⁹ H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. aastal. Rmt.: Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. Tallinn, 1957, lk. 200 ja 201.

³⁰ RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 637, l. 19.

ole rüütelkonna peamehe arvates tagatud, et asutajad suudaksid omal jõul hakkama saada seltsile ettenähtud ülesannete täitmisega. Kuberner Polivanov ühines selle seisukohaga ja lisis, et põllumajanduse arendamise asemel võiksid need seltsid kergesti kalduda poliitiliste ja ühiskondlike küsimuste arutamisele, millel ei ole midagi ühist põllumajandusega. Järelevalvet selle ärahoidmiseks olevat aga raske teostada. Lähtudes kubeneri arvamusel, jättiski riigimaade minister mõlema seltsi põhikirjad kinnitamata ja asutajaile teatati, et nende palve on otsustatud seepärast eitavalt, et Eestimaal on juba olemas põllumeesteselts ja põllumajandusest huvitatud võivad astuda kas selle üksikliikmeteks või asutada selle filiaali.³¹

Eestlaste pealetungile 70.—80-ndate aastate vahetusel ei jäänud teisedki vasturünnakud tulemata. Juba 1878. a. algas sakslaste kallaletung eesti ajakirjandusele, laienedes isegi kalendrisabadele. 1881. a. suunati löögid ka eesti seltside ja vallavanemate konverentside vastu. Seega oli käimas laialdane rünnak eesti rahvusliku liikumise kõigi tähtsamate väekoondiste vastu. Üksikasjalikult on tookordset Liivimaa rüütelkonna rünnakut eesti kirjasõna ja eesti seltside vastu käsitletud H. Kruus.³²

Kõrvuti rüütelkonna poolt kõigi eesti seltside vastu peetava võitlusega toimus eesti põllumeesteseltside vastu veel täiendav rünnak, mida algatas osaliselt Maanõunike Kolleegium, osaliselt Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsietee, juhtis aga viimane. Nende rünnakute alustamiseks andis tõuke eesti põllumeesteseltside esindajate esinemine Riias põllutöökongressil.³³

Eesti põllumeesteseltsidest oli juttu olnud juba neil eraviisilistel nõupidamistel, mida veebruaris 1881 peetud põllutöökongressi ajal Riias juhatas resideeriv maanõunik A. v. Richter, ja neis süüdistustes, mis rüütelkond kubernerile esitas eesti seltsides tehtava poliitilise kihutustöö suhtes. Selle esimeseks saavutuseks oli kubeneri ringkiri sillakohtunikele 19. aprillist 1881, milles kästi seltside juhatusi hoiatada, et nad ei astuks üle põhikirja piiridest.

Rüütelkonna poolt korraldati kõigi eesti seltside kohta salajane andmete kogumine, et avastada põhikirjast üleastumise juhtumeid. Aprillis püüdsid nuhkide kaudu niisuguseid andmeid hankida Urvaste mõisa omanik H. v. Samson ja Kastre mõisa omanik N. v. Essen, milleks rüütelkond nende käsutusse andis teatud rahasumma. See üritus lõppes oluliste tulemusteta, kuid Samson ja Essen tegid siiski ettepaneku võtta tarvitusele survevahendid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi vastu, nimelt nõuda kubernerilt, et ta 1) teeks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile tõsise hoiatuse, et see oma kompetentsist üle ei astuks, 2) ähvardaks hoiatuse mittetäitmisel seltsi sulgeda, 3) lubaks seltsi koosolekuid edaspidi pidada ainult sillakohtuniku loal ja sillakohtuniku poolt määratud isikute valve all, kellel on õigus igal ajal koosolek lõpetada, ja 4) avaldada see korraldus ja ähvardus kõigis kohalikes ajalehtedes.³⁴

Niiviisi suundus üldine eesti seltside vastane rünnak algusest peale eeskätt põllumeesteseltside vastu ja meile raskesti mõistetavali põhjustel just Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi vastu, kuigi põllumeesteliikumise peajuhiks olev C. R. Jakobson kuulus Pärnu ja Viljandi põllumeesteseltsi. Võib-olla oli see tingitud sellest, et viimased kaks olid niigi rohkem sillakohtunike silma all kui Tartu selts, kes pidas oma koosolekuid linna politsei-ülemale, mitte aga sillakohtule alluvas kohas. Pealegi paistis just Tartumaalt ja Võrumaalt nuhkimise juhtideks määratud mõisnikele suhteliselt teravamalt silma M. Veske ja M. Miti tegevus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis.

Sotsieteedi ettepanekul otsustas 1881. aasta mais toimunud aadlikonvent paluda maamarssali riigimaade ministri juures samme astuda, et kohalikke põllumeesteseltse ainult siis kinnitataks, kui nad hakkavad tegutsema juba olemasolevate tunnustatud

³¹ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1126, l. 1—27.

³² H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu aastail 1879—1883. Rmt.: Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, lk. 172—199; H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. aastal. Sealsamas, lk. 200—212.

³³ H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. aastal, lk. 200.

³⁴ Sealsamas, lk. 202 ja 203.

keskseltside filiaalidena. Ühtlasi paluti seda põhimõtet võimalikult laiendada ka juba olemasolevatele rahvuslikele seltsidele.³⁵

Nii ei püütud mitte ükski takistada uute iseseisvate eesti põllumeesteseltside asutamist, vaid muuta ka juba olemasolevad sõltumatud seltsid Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi ripatsiteks, millega oleks saavutatud nende seltside täielik sõltuvus sakslastest. C. R. Jakobson oma poleemikas A. v. Middendorffiga 1875. a. kujutas niisuguste seltside olukorda järgmiselt: «Teie edaspidine olemasolu, teie eesti põllumajanduslikud seltsid, sõltub nõnda siis ainult Liivimaa Ökonoomilisest Sotsieteedist ja seega oleks siis üks must piksepilv teie kohta kogunenud. Seepärast alandage endid, kõnelge lastekasvatamisest, tegutsege «näpunäitamiste» järgi jne., nagu härra salanõunik von Middendorff tahab, kuid ärge julgege enam oma tõelist arvamust väljendada loomakasvatuse ja põllumajanduse üle, kui see ei ole kooskõlas härra salanõuniku arvamustega — muidu häda teile!»³⁶

Aadlikonvent otsustas ühtlasi pöörduda maapolitsei, s.t. sillakohtute poole, ning panna neile südamele valvata hoolega maarahva seltside järele, et seal ei arutataks poliitilisi või seltsi põhikirjas ettenähtud eesmärkidest kõrvalekalduvaid küsimusi.³⁷

Enne kui Maanõunike Kolleegium jõudis sellesisulise ringkirja sillakohtunikele saata, läks viimastele juba 2. juunil kubernerilt samasuunaline ringkiri, milles kuberner palus endale teatada konkreetsetest juhtumitest, kus on arutatud teoorjuse edasikestmise küsimust. Kõnesoleva ringkirja saatmise otseseks ajendiks aga oli sandarmivalitsuse informatsioon selle kohta, et aprillis toimunud Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekul oli teoorjuse edasikestmisest juttu tehtud ja algatatud andmete kogumist renditingimuste ja talumaade müümise kohta. Kuberner seletab oma kõnesolevas ringkirjas, et eesti seltside saadikud on selles küsimuses temast valesti aru saanud ning et niisugune materjalide kogumine ei ole seltside põhikirjadega kooskõlas ja sellest tuleb hoiduda, mille järele valvaku ka sillakohtunikud.³⁸

Kuus päeva hiljem said sillakohtunikud, sillakohtu adjunktid ja nende asetäitjad Liivimaa Maanõunike Kolleegiumilt pateetilises toonis koostatud ringkirjalise üleskutse, milles kurdeti, et igasuguse järelevalve, nii asjatundliku juhtimise kui ka politseilise kontrolli puudumise tõttu on agitatsioon maa- ja talupoegade seltsides saavutanud täiesti ebaloomuliku ja ähvardava mõju. Rahulikud ja mõistlikumad elemendid ei julgevad hirmutamiste tõttu võidelda rahva eksitajate vastu. Maarahvastiku rahulikumale ja arusaajamale osale tuleb appi minna ja vajalikku tuge anda, et ta julgeks agitatsioonile vastu astuda. Maanõunike Kolleegium on kuberneriga kõnelnud vahendite ja teede leidmisest seltside üle valve korraldamiseks. Kuberner on kreispolitseile äsja ülesandeks teinud valvata, et seltsid ei ületaks neile seadustes ja põhikirjades määratud piire, kuid ta on arvamusel, et politseil ei jätku selleks vajalikke jõudusid. Rüütelkond kinnitanud kubernerile, et maa tõsise olukorra puhul asub iga ametnik oma kohale. Ta kutsub üles, et mitte ükski sillakohtunikud ja adjunktid, vaid ka nende asetäitjad asuksid igal ajal selle ülesande täitmisele, sest see on rüütelkonnale ja kogu maale suure tähtsusega ning nad võivad kindlad olla rüütelkonna tänulikkusele ja tunnustusele.³⁹

Niisugused ringkirjad pidid niigi eesti seltsidele vaenulike saksa ametnike hulgas esile kutsuma halastamatu võitluse eesti seltside iga vähegi vabama eluavalduse vastu. Tolleaegne kuberner seda aga ei taotlenud, vaid suhtus eesti seltsidesse üsna sõbralikult. Seepärast näitas ta ametnikele ka piirid ja hoiatas nii sandarmeediat kui ka politseiasutusi liigse agaruse ja seltsidele asjatute takistuste ja kitsenduste tegemise eest.⁴⁰

19. juunil esitasid eesti seltside saadikud keisri juures vastuvõtul märgukirja, milles

³⁵ RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 613, l. 7; RAKA, f. 1874, nim. 1, s.-ü. 1749, l. 4.

³⁶ Carl Robert Jakobson, Valitud teosed II, lk. 113.

³⁷ RAKA, f. 1874, nim. 1, s.-ü. 1749, l. 2.

³⁸ RAKA, f. 296, nim. 65, s.-ü. 395, l. 1.

³⁹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2015, l. 143 ja 144.

⁴⁰ H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. aastal, lk. 204 ja 205.

palusid sundida mõisnikke müüma talusid valitsuse poolt määratava hinnaga, talude ostu-müügilepingutes esinevate kitsenduste kaotamist, riigi- ja maamaksude ühtlast jaotamist mõisa- ja talumaale, semstvo sisseadmist, koolide vabastamist saksa mõisnike ja kirikuõpetajate valitsuse alt, patronaadiõiguse kaotamist, rahukohtunike ametisemääramise õiguse andmist kohtuministrile, politseireformi, kohtukeeleks eesti keelt ja eesti ala liitmist üheks kubermanguks.

See sündmus andis sakslaste rünnakule uut hoogu. Eesti seltse hakati kahtlustama valitsuse ees isegi separatistlikes kavatsustes ja püüti saavutada kõikide nende allutamist rängele järelevalvele ning uute seltside asutamise keeldu.

Aprillis esitas maanõunik E. v. Oettingen sotsieteedile aruande oma tegevusest eesti põllumeeseltside vastu.⁴¹ Ta märgib, et veebruaris 1881 Riias toimunud põllutöökongressi ajal olnud tal kõnelus kuberneriga, kellelt kuulnud, et Riigimaade Ministeeriumis valitseb Valujevi pärandina põhimõte, mille kohaselt ei tulevat ühtki rahvuslikku põllumeeseltsi lubada luua iseseisvana, vaid ainult vanade tunnustatud keskseltside filiaalidena. Kuberner oli seda korraldust pidanud kohalike rahvuste arengut takistavaks ja püüdnud ministeeriumis selle põhimõtte vastu vajelda, kuid tulemusteta. Oettingen seletanud talle nüüd pikalt-laialt selle põhimõtte «õnnistusrikast» osa, sest kontrollimata iseseisvad rahvuslikud seltsid võivad kergesti kalduda ja ongi kaldunud poliitilisse kihutustõesse, mis võib pöörduda kubeneri endagi vastu. Kuberner pidanud viimaks temale õiguse andma, kuid väitnud ikkagi, et ta ei saa ometi kohe minna sellele vastupidist nõudma, mis ta alles hiljuti soovitanud, s. o. iseseisvaid eesti ja läti põllumeeseltsi.

Oettingen teinud Maanõunike Kolleegiumile ettepaneku astuda sobival ajal ja viisil mõjukates kohtades, eriti Riigimaade Ministeeriumis, samme, et põllumajanduslikele seltsidele nähtaks ette kindel organisatsiooniline vorm ning lubataks kohalikke põllumeeseltsi asutada ainult sel tingimusel, kui neist võtavad osa ka mõisnikud ja seltsid ise on keskseltside filiaalideks. Ta soovitas Maanõunike Kolleegiumil selles küsimuses astuda kontakti sotsieteediga ja Eesti- ning Kuramaa põllumajanduslike keskseltsidega.

Aruandes sotsieteedile tegi Oettingen ettepaneku, et toogi alustaks samas suunas tööd ja astuks kontakti teistega.

Oma koosolekul 5. aprillil 1881 otsustaski Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteed põllumajanduslike seltside kõige otstarbekohasema korralduse küsimustes ühendusse astuda kolme Balti kubermangu rüütelkondadega ja Eesti- ning Kuramaa mõisnike keskkorraldustega. Küsimuse ettevalmistamiseks valiti komisjon, kuhu said E. v. Oettingen, N. v. Klot ja sotsieteedi sekretär G. v. Stryk. Komisjon pidi juunis peetavale järjekordsele koosolekule esitama vastava ettepaneku. Ühtlasi otsustati juba enne selle valmimist pöörduda rüütelkonna poole palvega astuda sobival juhul vastavates kohtades samme, et Riigimaade Ministeeriumis jääks ka tulevikus kehtima põhimõte, mille järgi kohalike põllumeeseltside asutamiseks antaks luba ainult siis, kui nad asutatakse olemasolevate ja tunnustust väärinud keskseltside filiaalidena.⁴²

29. aprillil 1881 läkitati Liivimaa Maanõunike Kolleegiumile kiri, milles sotsieteed, «silmas pidades kohalike põllumeeseltside agitatsioonilis-natsionalistlikku tendentsi», tungivalt soovib anda põllumajanduslikele seltsidele — peale selle, et lubataks asutada ainult keskseltside filiaalideks olevaid põllumeeseltsi — Balti provintssides ka üldse soliidsem organisatsiooniline alus.⁴³

Arutanud seda küsimust, otsustas aadlikonvent kutsuda Keiserlikku Liivimaa Üldkasulikku ja Ökonoomilist Sotsieteedi ühinema maeesinduse aktsiooniga ning paluda välja töötada ettepanekud ja arvamused põllumajanduslike seltside korralduse ühtlase reguleerimise kohta Liivimaal, silmas pidades, et seltsid võivad põllumajandusele kasulikud olla ainult siis, kui nad töötavad rahvuslikust agitatsioonist puutumalt ja üksmeelselt ning esindavad üheaegselt nii väike- kui ka suurmaaomandit.⁴⁴

7. augustil saatis see komisjon sotsieteedi liikmetele tutvumiseks «Märgukirja Liivi-

⁴¹ RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 600, l. 32—35.

⁴² Sealsamas, s.-ü. 576, l. 26 ja 27.

⁴³ Sealsamas, s.-ü. 613, l. 119.

⁴⁴ Sealsamas, l. 116 ja 117.

maa põllumajanduslike seltside koonduse kohta» projekti. Tähtsamateks põhimõteteks selles projektis on 1) kõigi põllumajanduslike seltside ühendamine ülekubermanguliseks koondiseks, mille liikmeks on ka sotsieteet, kellele kuulub juhtiv osa, 2) põllumeesteseltside tegevuse piiramine ainult põllumajanduslike, majanduslike ja tehniliste küsimustega, kusjuures tuleb kõrvale heita kõik õigusliku, poliitilise, sotsiaalse ja rahvusliku iseloomuga küsimused, 3) konkureerivate seltside asutamise keeld, et kindlustada ühtsust, 4) põllumeesteseltsid olgu suur- ja väikepõllupidajatel (mõisnikel ja talupoegadel) ühised. Ükski selts ei või kõrvale jätta ühtesid ega teisi. Spetsialiseerumine võib toimuda ainult kutsealade, mitte aga rahvuste või majapidamiste liikide järgi.⁴⁵

7. detsembril toimunud sotsieteedi koosolekul lükati see eelnõu tagasi ja valiti uus komisjon (A. v. Middendorff, E. v. Mensenkampff ja G. v. Stryk), kes sai ülesandeks uue eelnõu koostamise «valitsusele vastuvõetavamal kujul». See eelnõu pidi baseeruma põhimõttel, et põllumajanduslikud seltsid on sotsieteedi kõrval küll iseseisvad, kuid nende asutamiseks loa andmisel on nõutav sotsieteedi soovitus.⁴⁶

1882. aastal jätkus mõttevahetus. Kuulati ära Baltimaade mõisnike organisatsioonide arvamused, arvestati 1870. a. asutatud Rūjiena kihelkonna põllumeesteseltsi kogemusi. Viimase liikmeskond koosnes lätlastest ja sakslastest. Arendades koostööd «möödukamate» lätlastega, oli sakslastel õnnestunud hoida juhtiv osa enda käes ja maha suruda «rahvuslik õnnestustöö».⁴⁷ Eesti põllumeesteseltside sõltumatu püüded olid tekitanud hirmu iseseisvate väikepõllumeesteseltside ees isegi Kuramaal. Nii näiteks hoiatas Kuldiga (Goldingen) põllumeesteselts Liivimaa Üldkasulikku ja Ökonoomilist Sotsieteeti nende eest ning soovitas lubada vaid saksa seltside filiaalide loomist.⁴⁸ Sotsieteet ise ei pidanud filiaaliks olemist küllaldaseks, vaid arvas, et lisaks sellele olgu seltsid talupoegadele ja mõisnikele ühised, kusjuures viimased oma suuremat vilumust ja laiemat silmaringi kasutades peavad seltsi juhtimise kindlalt oma käes hoidma, et tagada neis «tervet vaimu». Selles pidi neid abistama keskorganisatsioon «oma korraldava ja kontrolliva tegevusega». Tegevuspiirkonna väiksus — kuni üks kihelkond — pidi vältima seltside ebasoovitava tugevnemise ja kindlustama mõisnike vaimse ning majandusliku ülekaalu.

Kõik need võtted olid suunatud ühele eesmärgile: vältida talupoegade seltsides iga-suguse mõisnikele ja sakslastele ebameeldiva tegevuse võimalused. Mitmekordsetest keeldudest traataiaga, osavate ja ustavate valvurite, s. o. oma meeste paigutamisega juhtivatele kohtadele pidi takistatama iga saksa- ja mõisnikevaenulise mõtte ja tegevuse pääs neisse organisatsioonidesse.

Kuid isegi niisuguste käsist ja jalust aheldatud seltside tekkimist ei pidanud sotsieteet kaugeltki soovivataks, vaid ainult kahest valida olevast pahest väiksemaks. Ta soovitas seepärast nende asutamist mitte forsseerida, vaid neid avada ainult seal, kus nende järele on «tõeline vajadus»,⁴⁹ s. o. kus see on paratamatu.

Sellela lõppes eesti põllumeeste seltside oma mõju ja meelevalla alla saamiseks peetava võitluse ägedam periood 1882. a., mille kestel oli püütud valitsusvõimudelt saada Liivimaa Üldkasulikule ja Ökonoomilisele Sotsieteedile seaduslikku õigust sundida eesti põllumeesteseltse alluma mõisnikele. Kuid kavade ja ettepanekute koostamine jätkus ka pärast seda. Nii taotleti veel 1895. a. sotsieteedile õigust oma filiaale sulgeda, kui need keelduvad tema ettekirjutusi täitmast, nagu seda oli juhtunud mõnes läti põllumeesteseltsis.⁵⁰ Liivimaa kuberner Sinovjev oli selle kavatsusega päri, kuid kavatsus ise jäi teostamata, arvatavasti põhjusel, et 1895. a. koostati üleriigiline põllumeesteseltside normaalpõhikiri.

Lõkkelelõõnud võitluse vaibumise põhjuseks pärast 1882. aastat oli eeskätt eesti

⁴⁵ Sealsamas, l. 140 ja 141.

⁴⁶ Sealsamas, s.-ü. 576, l. 35.

⁴⁷ Sealsamas, s.-ü. 620, l. 32—34.

⁴⁸ Sealsamas, l. 31.

⁴⁹ Sealsamas, l. 32—34.

⁵⁰ Sealsamas, s.-ü. 576, l. 44, 112, 189, 201, 202, 235, 236 ja 239; s.-ü. 613, l. 175—196.

põllumeesteseltside «ohtlikkuse» vähenemine, mis tulenes osalt ülaltpoolt suurenevast survest, osalt ka sellest, et ühiskondlik-poliitilised küsimused nihkusid eesti põllumeesteseltside tegevuses tagaplaanile ja üldse nõrgenes nende seltside tegevushoog. Need nähtused olid üksteisega tihedalt läbi põimunud. Siin ei ole ruumi ega võimalust nende põhjuste analüüsiks, mis vajab eri uurimust. Mõneti mõjus nende seltside tegevuse nõrgenemiseks kaasa ka seniste juhtivate tegelaste lahkumine: M. Veskel keelati 1881. a. edasine tegevus eesti põllumeesteseltsides, C. R. Jakobson suri 1882. a. ja M. Mitt astus talle osakssaanud taagakusamiste ning hädise tervise tõttu 1883. a. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimehe kohalt tagasi. Need kolm meest olid aga olnud eesti põllumeesteseltside alussambad! Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi juhtimine läks nüüd saksasõbraliku Jakob Tülki kätte, kes mõistis seltsi peaaegu täiesti välja suretada. Pärnu Eesti Põllumeeste Selts jäi kuni 1888. aastani preester Mihkel Suigusaare juhtida, kes ei olnud küll saksameelne, kuid ei taotlenud küllaldaselt ka sakslastest sõltumatust. Tema ametist lahkumise aegu oli selts isegi valmis sotsieteedi filiaaliks saama.⁵¹ Kõige kauem tekitas sakslastele meeoleharmi Viljandi Eesti Põllumeeste Selts, keda juhtisid Peeter Ainson ja preester Teppaks koostöös prof. J. Kõleriga. Kõik kolm püüdsid jätkata C. R. Jakobsoni vaimus, kuigi neis kitsastes piirides, mis põllumeeste seltsidele olid seatud ametivõimude poolt.

Just poliitiliste küsimuste kõrvalejäämine ja eesti põllumeeste seltside muutumine kutsehariduslike ja eeskätt agrotehniliste küsimuste arutlemiskohtadeks ning sellealaste teadmiste levitajateks kõrvaldas eestlaste ja sakslaste vahelise pinevuse peamise aluse põllumeesteseltside osas. Kuigi jäid püsima teatavad vastuolud põllumajanduse arendamise põhisuundades, ei viinud need enam kokkupõrgeteni. Pealegi oli talurahva diferentseerumise süvenemine eemaldanud eesti põllumeesteseltselt kui taluperemeeste organisatsioonile talurahva muude kihtide huvidest. Ka venestamise ühise ohu nägemine lähendas eesti jõukamat maakodanlust üha enam saksa mõisnikele. Kõigi nende mitmesuguste asjaolude tõttu hakkas kujunema pind eesti ja saksa põllumeesteseltside koostööks. Astuti ühiselt samme põllutöökooli asutamiseks, sotsieteet hakkas eesti põllumeesteseltsidele andma väikesi majanduslikke toetusi ja näituste jaoks auhindu, mida ta muide ära kasutas seltside kallutamiseks tema poolt soovitud suunda. 1883. a. näiteks jättis sotsieteet rahuldamata Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi palve toetuse saamiseks, kuna «see selts on võtnud endale juhtnööriks teissugused põhimõtted kui need, mis on Ökonoomilisele Sotsieteedile ette kirjutatud».⁵² 1893.—1898. a. asutati isegi mõned eesti põllumeesteseltsid kas Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi filiaalidena (Halliste, Vändra, Kodavere, Põlva ja Räpina) või vormiliselt sõltumatutena, kuid koos mõisnikega (Sangaste, Võnnu).

Uus kokkupõrge toimus käesoleva sajandi algul, kuid selle käsitlemine ei mahu enam käesoleva uurimuse raamidesse.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusesse
16. II 1965

О. ИБИУС

ПОПЫТКИ ПРИБАЛТИЙСКИХ ПОМЕЩИКОВ ПОДЧИНИТЬ СВОЕМУ ВЛИЯНИЮ ОБЩЕСТВА ЭСТОНСКИХ ЗЕМЛЕДЕЛЬЦЕВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Резюме

Для ослабления и подавления эстонского национального движения господствующим прибалтийско-немецким классом использовались самыми различными методами. Онемечивание эстонцев, раскол эстонского национального движения, подкуп крестьянской верхушки, запрет эстонской периодической печати — вот типичные приемы, к которым они прибегали в этой борьбе.

⁵¹ Sealsamas, s.-ü. 576, l. 86.

⁵² RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 631, l. 4.

Особенное сопротивление со стороны немцев встречало создание независимых от помещиков крестьянских объединений. Они боролись против объединений волостей, различных независимых эстонских организаций, съездов волостных старост и эстонской периодической печати.

К сожалению, борьба немцев против съездов волостных старост и сельских учителей, а также против обществ эстонских земледельцев изучена до сих пор слабо. Данная работа посвящена вопросу о борьбе немецких помещиков против крестьянских обществ.

Идея создания таких обществ зародилась в середине 60-х годов и первые из них были организованы в 1870 году в Тарту и Пярну, а в 1871 году — в Вильянди. Это был период перехода от феодализма к капитализму. К тому времени эстонские крестьяне-дворохозяева уже отдавали себе отчет в том, что пережитки феодализма как в сфере производственных отношений, так и в политической жизни задерживают развитие производительных сил. Они начали требовать равного с помещиками права на владение землей, равного распределения налогов и вообще лишения помещиков и немцев экономических, политических и национальных преимуществ. Можно было предвидеть, что именно общества эстонских земледельцев станут для крестьянских вождь трибуной, с которой они смогут знакомить широкие массы народа с нуждами крестьянства, выдвигать свои политические требования и организовывать крестьян на поддержку этих требований.

Поэтому вполне понятно, что занять руководящие посты в этих обществах стремились как прибалтийско-немецкие помещики, так и представители эстонского национального движения. При создании первого общества эстонских земледельцев возник вопрос, должно ли оно быть независимым или действовать как филиал Общепольного экономического общества. Сама центральная организация крупных немецких помещиков, а также вождь клерикального крыла эстонского национального движения И.-В. Янсен считали, что эти общества должны быть филиалами, чтобы можно было предотвратить в них «нездоровые ошибки». Учредительное собрание Тартуского общества эстонских земледельцев (1896 г.) по инициативе К.-Р. Якобсона и М. Митта отказалось от положения филиала. Все первые общества эстонских земледельцев создавались как независимые от немцев. Это не нравилось немецким деятелям, и президент Лифляндского Общепольного экономического общества известный академик А. Миддендорф неоднократно указывал на это основателям как на крупную ошибку. Он утверждал, что крестьяне в силу низкого уровня образования не способны руководить подобными объединениями, и дал понять, что в этом отношении едва ли что-нибудь изменится и в дальнейшем. Он отмечал, что создание обществ эстонских земледельцев было преждевременным и вообще излишним, поскольку при желании крестьяне имеют возможность вступать в члены немецких земледельческих союзов. К.-Р. Якобсон и М. Митт в ответ на это объясняли, что эстонские крестьяне должны встать «на свои ноги» и идти отличным от немецких союзов путем, отвечающим нуждам крестьян. Рядовые члены обществ также требовали избрать свой путь и участвовать в политической борьбе.

В молодых обществах эстонских земледельцев вскоре заняло важное место обсуждение общественно-политических вопросов; составлялись жалобы и прошения в различные правительственные учреждения с требованиями равного распределения общественных обложений, административного регулирования арендных условий для хуторов, ликвидации остатков барщины, равноправия с помещиками при выборах органов земского самоуправления и т. п. В отношении чисто сельскохозяйственных вопросов высказывалось недовольство работой по улучшению пород лошадей, которой руководили немцы, а также организацией проведенных до сих пор сельскохозяйственных выставок. Произошло резкое размежевание между крестьянами и помещиками, эстонцами и немцами.

Прибалтийско-немецкие помещики почувствовали в создавшемся положении угрозу своим политическим, национальным и экономическим интересам. Но все-таки, если не считать вышеупомянутых выпадов А. Миддендорфа, первые десятилетия существования обществ прошли относительно спокойно. Немцы даже надеялись, что общества погибнут сами по себе из-за своей нежизненности, а также вследствие внутренней борьбы между двумя направлениями в эстонском национальном движении. И только в 1881 году наступление прибалтийских немцев, начатое в 1878 году против эстонской периодической печати и приложений к календарю, распространилось и на общества эстонских земледельцев. Теперь именно они попали в центр внимания. Толчком к началу наступления послужили критика в адрес прибалтийских немцев, выяснение нужд эстонских крестьян и предъявление их требований на Седьмом губернском съезде земледельцев в Риге. Лифляндское Общепольное экономическое общество и Лифляндское рыцарство пожаловались губернатору, что общества эстонских земледельцев ведут подстрекательскую политическую деятельность; далее они организовали тайный сбор материалов и попросили министра государственных имуществ, чтобы в

дальнейшем было запрещено создание самостоятельных объединений, а общества эстонских земледельцев существовали лишь в виде филиалов Общепольного экономического общества. Орднунгсгерихтам было дано распоряжение сконцентрировать все силы для надзора за обществами земледельцев. Все центральные организации помещиков и рыцарства объединились для совместной деятельности и потребовали, чтобы в будущем общества земледельцев создавались лишь в рамках приходов и чтобы членами их наряду с крестьянами были и помещики. Круг деятельности этих обществ должен быть ограничен сельскохозяйственными, экономическими и техническими вопросами при полном исключении вопросов правового, политического, общественного и национального характера.

Немцам удалось добиться своего: обсуждение политических вопросов в обществах земледельцев было запрещено. Так в 1882 году закончился наиболее бурный период борьбы обществ эстонских земледельцев за свои права, против произвола. И после этого составлялись новые программы, выдвигались требования государственным властям, но в общем борьба шла на убыль. Причиной этого можно считать уменьшение «опасности», которую общества эстонских земледельцев представляли для помещиков, что явилось следствием как давления сверху, так и того, что общественно-политические проблемы в их деятельности отошли на второй план и вообще работа в обществах ослабла. На ослабление деятельности обществ повлиял и отход руководящих деятелей: был вынужден уйти М. Вески, из-за преследований и ухудшения здоровья отошел М. Митт, умер К.-Р. Якобсон.

Во второй половине 80-х и в 90-х годах произошло даже некоторое сближение между эстонскими и немецкими обществами земледельцев. Совместно проводились некоторые мероприятия, отдельные новые общества создавались как филиалы Лифляндского Общепольного экономического общества или объединяли в своих рядах как крестьян, так и помещиков. Во главе некоторых обществ эстонских земледельцев стояли пронемецки настроенные лица. Это был период относительного покоя, который продолжался до начала XX века, когда борьба возобновилась с новой силой и продолжалась до первой мировой войны.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
16/II 1965

O. IBIUS

VERSUCHE BALTISCHER GUTSBESITZER, DIE ESTNISCHEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN VEREINE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JHS. IN BOTMÄSSIGKEIT ZU ERHALTEN

Zusammenfassung

Zwecks Schwächung und Unterdrückung der estnischen nationalen Bewegung griff die herrschende deutsche Oberschicht in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu verschiedenen Mitteln. Die Verdeutschung der Esten, die Zerspaltung der nationalen Bewegung, das Werben um die reichere Schicht der Bauernschaft, die Behinderung der Gründung estnischer Organisationen, die Niederdrückung der estnischen Presse, — alles das sind Beispiele dieser mannigfaltigen Versuche.

Unter anderem suchten die Deutschen die Entstehung den Gutsbesitzern gegenüber unabhängiger Verbindungen der estnischen Bauernschaft zu behindern: sie bekämpften die Vereinigung kleiner Gemeinden zu grösseren, die Gründung verschiedener selbständiger estnischer Organisationen, die Abhaltung von Tagungen der Gemeindevorsteher, die Tätigkeit der estnischen Zeitschriften.

Leider hat aber der Kampf der Deutschen gegen die Tagungen der Gemeindevorsteher und Schulmeister, sowie gegen die estnischen landwirtschaftlichen Vereine bisher wenig Beachtung gefunden. Vorliegender Aufsatz befasst sich namentlich mit der Bekämpfung der landwirtschaftlichen Vereine durch die Gutsbesitzer.

Die Idee, Vereinigungen estnischer Landwirte zu gründen, entstand um die Mitte der sechziger Jahre; die ersten Organisationen dieser Art wurden 1870 in Tartu und Pärnu, 1871 in Viljandi gegründet. Es war die Periode des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus. Die estnischen Landwirte waren darüber bereits unterrichtet, wie die feudalen Überbleibsel sowohl in den Produktionsverhältnissen als auch in der Sphäre des politischen Lebens die Entwicklung der produktiven Kräfte hemmten. Sie beanspruchten die Gleichberechtigung mit den Gutsbesitzern in der Selbstverwaltung und beim Tragen der öffentlichen Lasten, sie forderten überhaupt die Abschaffung der wirtschaftlichen,

nationalen und politischen Vorrechte der Gutsbesitzer und des deutschen Teils der Bevölkerung. Es war vorauszusehen, dass die estnischen landwirtschaftlichen Vereine alle Voraussetzungen haben würden, eine Tribüne der Bauernbewegung zu sein, durch deren Vermittlung die Ansprüche und die politischen Forderungen der Bauernschaft allgemein verkündet, die Bauernschaft zu deren Durchsetzung organisiert werden könnte.

So ist es gut verständlich, dass sich die baltischen Gutsbesitzer und die Vertreter der estnischen nationalen Bewegung um die leitende Stellung in den landwirtschaftlichen Vereinen bewarben. Bei der Gründung des ersten Vereins tauchte sofort die Frage auf, ob er eine unabhängige estnische Organisation oder eine Filiale der Livländischen Gemeinnützlichen und Ökonomischen Sozietät bilden sollte. Die zentrale Organisation der deutschen Grossgrundbesitzer selbst und einer der Leiter der klerikalen Richtung der estnischen nationalen Bewegung, J. W. Jannsen, befürworteten die Filialeform, um «ungesunden Fehlschritten» vorzubeugen. Bei der Gründung des Tartuer Estnischen Landwirtschaftlichen Vereins in 1869 wurde die Filialeform aber auf Antrag von C. R. Jakobson und M. Mitt abgelehnt. Alle ersten estnischen landwirtschaftlichen Vereine wurden von den deutschen Organisationen unabhängig gegründet. Den Deutschen gefiel es nicht: der Präsident der Livländischen Gemeinnützlichen und Ökonomischen Sozietät, der bekannte Akademiker A. v. Middendorff, warf es den Begründern wiederholt als einen grossen Fehler vor. Er meinte, die Bauern wären infolge ihres niedrigen Bildungsniveaus nicht fähig, eigene Vereine zu verwalten; das würde sich seiner Ansicht nach auch weiterhin nicht ändern. Die Gründung der estnischen landwirtschaftlichen Vereine war, so meinte er, eine voreilige Tat und überhaupt überflüssig, da die estnischen Bauern doch Mitglieder entsprechender deutscher Organisationen werden könnten. C. R. Jakobson und M. Mitt hingegen erklärten mehrmals, die estnischen Vereine sollten «auf eigenen Füßen» stehen und einen anderen Weg einschlagen als die deutschen Organisationen, — einen Weg, der den Bedürfnissen der Bauern entspräche. Auch die gemeinen Mitglieder forderten dasselbe, wie auch die Teilnahme am politischen Kampf.

Die sozialpolitischen Probleme rückten in den neugegründeten estnischen Vereinen recht bald an eine wichtige Stelle. Man ging an die Formulierung seiner Ansprüche, man legte den Behörden Denk- und Bittschriften vor, in denen die einheitliche Verteilung der öffentlichen Lasten für die Gutsländereien wie fürs Bauernland gefordert wurde, ferner die Anteilnahme der Gutsbesitzer an den Kosten der Gemeindeverwaltung, die offizielle Regulierung der Pachtverhältnisse, die Abschaffung der Überreste der Fronarbeit, die Gleichberechtigung der Gutsbesitzer und der Bauern in den örtlichen Landes-selbstverwaltungsorganen usw. In rein landwirtschaftlicher Hinsicht kritisierte man die von den Deutschen geleitete Rassenauslese der Rinder und Pferde sowie die bisherige Organisation landwirtschaftlicher Ausstellungen. So wurden die Bauern von den Gutsherrn, die Esten von den Deutschen deutlich geschieden.

Die deutschen baltischen Gutsbesitzer sahen darin eine Gefährdung ihrer politischen, nationalen und wirtschaftlichen Interessen. Von den bereits erwähnten Vorwürfen A. v. Middendorffs abgesehen, verstrich das erste Jahrzehnt im Leben der estnischen Vereine verhältnismässig ruhig. Die Deutschen hofften, dass sie aus Mangel an Lebenskraft und infolge des Kampfes zwischen den beiden Richtungen der estnischen nationalen Bewegung von selbst verkümmern würden. Der erst in 1878 begonnene Angriff der Deutschbalten gegen die estnische Presse und gegen die estnischen Kalenderausgaben erweitert sich 1881 zu einem Vorgehen gegen die estnischen Vereine, ganz besonders gegen die estnischen landwirtschaftlichen Vereine. Der Grund dafür war, dass die Vertreter dieser Vereine anlässlich einer in Riga abgehaltenen gemeinsamen landwirtschaftlichen Tagung von sieben Gouvernements die Deutschbalten einer Kritik unterzogen, die Ansprüche der estnischen Bauernschaft präzisierten und ihre Forderungen vorlegten. Die Livländische Gemeinnützliche und Ökonomische Sozietät und die livländische Ritterschaft beklagten sich beim Gouverneur, die estnischen landwirtschaftlichen Vereine beschäftigten sich mit politisch-aufrührerischer Tätigkeit. Sie zogen über die estnischen Vereine geheime Information ein und baten den Minister der Reichsdomänen, weiterhin nicht die Gründung selbständiger estnischer landwirtschaftlicher Vereine, sondern nur Filialen der Sozietät zuzulassen. Dem Ordnungsgericht wurde vorgeschrieben, die Tätigkeit der bestehenden Vereine mit voller Energie zu überwachen. Es wurde die Zusammenarbeit der zentralen Gutsbesitzerorganisationen und der Ritterschaften Est-, Liv- und Kurlands erzielt: im weiteren sollten nur landwirtschaftliche Vereine ganzer Kirchspiele erlaubt sein, an denen unbedingt sowohl Bauern als auch Gutsbesitzer teilnehmen sollten und die ausschliesslich landwirtschaftliche, ökonomische und technische Fragen zu behandeln hätten; jegliche Probleme juridischer, politischer, sozialer und nationaler Natur sollten beiseite gelassen werden.

Durch diese Massnahmen bewirkten die Deutschen das Verbot, in den estnischen Vereinen politische Fragen aufzugreifen. Dieser 1882 erzielte Erfolg der Gutsbesitzer bildete den Abschluss der ersten, heftigeren Periode des Kampfes um die leitende Rolle in den landwirtschaftlichen Vereinen. Nachher wurden zwar noch neue Pläne gemacht und den Behörden neue Vorschläge vorgelegt, im allgemeinen aber flaute der Kampf ab.

Als Grund dafür kann die nunmehr geringer gewordene «Gefährlichkeit» der estnischen Vereine gelten, die unter dem wachsenden Druck die sozialpolitischen Fragen liegen liessen. Andererseits blieb auch das Wegfallen der bisher leitenden Persönlichkeiten nicht ohne Wirkung: C. R. Jakobson starb, M. Veske wurde genötigt, fernzubleiben, M. Mitt zog sich gleichfalls zurück, durch die ihm zuteilgewordenen Verfolgungen und seinen Gesundheitszustand gezwungen.

In der zweiten Hälfte der achziger Jahre und in den neunziger Jahren kam sogar eine gewisse Näherung zwischen den estnischen und den deutschen landwirtschaftlichen Organisationen zustande. Einige Massnahmen wurden gemeinsam durchgeführt; einige Vereine wurden entweder als Filialen der Livländischen Gemeinnützlichen und Ökonomischen Sozietät oder als gemeinsame Organisationen der Bauern und Gutsbesitzer gegründet. An die Spitze einiger estnischer Vereine kamen deutschfreundliche Personen. Diese Periode der Näherung war aber nur vorübergehend. Am Anfang des 20. Jahrhunderts begann der Kampf wieder und dauerte bis zum ersten Weltkrieg.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR*

Eingegangen
am 16. Febr. 1965